

HATÁRHELYZETEK ÉS INTERDISZCIPLINÁRIS KAPCSOLÓDÁSOK. VENDÉGSZERKESZTŐI ELŐSZÓ

DOBAI Attila Marcellán
ELTE PPK Ember Környezet Tranzakció Intézet
Környezetpszichológia Kutatócsoport
dobai.attila@ppk.elte.hu

A HATÁRHELYZET MINT EGZISZTENCIÁLIS KÉRDÉS

A köznyelvben találkozunk a „határ” szóval, a szövethatárokat nem tisztelő dagantsejtek képében, vagy éppen a saját test és énhatáraink vonatkozásában. A proxemika (Hall, 1975) a szubjektumok egymáshoz viszonyított távolságát vizsgálja társas terekben, a többiekkel való közvetlen érintkezések felületeit, érintőit, határait. Erre utal Geert Hofstede is amikor az egyes kultúrák közötti hatalmai távolságokat írja le programadó művében (Hofstede, 2001), a hatalmi távolság szükségszerűen az egyén és a hatalmi mező közötti sérülések potenciális lehetőségeit is magában rejt, továbbá ezt látjuk a kultúrák ütközőpontjainál is. A nyelv dichotómiákban fejezi ki a határokat: élet-halál, lent-fent, odaát és itt, kint és bent (között) stb. A határ egyfelől kezdet és másfelől valaminek adott esetben a végeként reprezentálódik bennünk. Elérkezünk teljesítőképességünk végső határáig, vagy éppen a korszellemnek megfelelően feszegetjük a határainkat számtalan, hétköznapi, triviálisnak tűnő helyzetben is. A határ megjelenik a különböző életszakaszokról

szóló diskurzusokban mint az életkorok vízválasztója, így Eriksonnál (Erikson, 1956). A kezdet és a vég narratíváiban, de a kriminalizálódás, viktimizáció esetén is a kint és bent relációiban, az én belső önbüntető praxisaiban. A centrum, periféria és félperiféria fogalmak olyan viszonyokat fejtenek ki, amelyek a középponttól való elmozdulás irányát jelölik, azonban azt, hogy honnan mi számít perifériának és centrumnak csak az egyes viszonyrendszerek mélyebb elemzésével tudható meg. A határhelyzet (ilyenek a deviancia heterotópiái is) lehet periféria, de a fejlődés kulcsa is, a kiteljesedés, megértés potenciális lehetőségét hordozza, Janus-arcú. A liminalitás egy olyan átmeneti, úgynevezett küszöbállapot, amely egyik „létoldal” attribútumainak sem felel meg, de mindegyikkel részben azonosítható átmenet. Kháron (Illyés, 1959) az egyik legjobb példa erre, aki ladikjában a Sztüx folyón a holt lelkeket átviszi a túlsó partra, így az öregeket is Illyés esszéjében. A hajó mint metafora és a benne töltött idő a határhelyzetben eltöltött átmeneti állapotot és az egyik parttól való távolodást a másik partra történő megérkezés közötti időt keretezi. A világban benne lét (Heidegger, az időmodus és sajátos

keretet teremt. A szubjektum létének objektivációi a terek és a helyek, amelyek részben lehatárolt struktúrák, illetve a társadalmi tér különböző rétegei, metszetei. Valamennyi itt közölt tanulmány periférikus létezésről szól, amely pozitív élménnyel is jár, a személyes (én)hatékonyságot megéllő, abban kiteljesedő szelfek is megjelennek a művekben, illetve a határhelyzetek pozitív értékelésén keresztül, ahol a határhelyzet lehetőségként jelenik meg az egyéni kiteljesedés felé vezető úton, így csupán nem (vég)állapot, hanem állomás.

A határokhoz szorosan kapcsolódnak téri tapasztalataink, szocifizikai környezetünk az ember–környezet összeillés paradigmájában. A térben szerzett tudás, a térre vonatkozó mentális reprezentációink, továbbá a helyek és terek közötti sajátos aporia is (Gyimesi, 2012). A tér euklideszi értelemben geometriai paraméterekkel leírható, egzakt forma, „tartály” míg a relativista térfelfogás szerint sokkal fluidabb, nehezebben meghatározható rendszer (Nemes Nagy, 2009). A léleekben és a testünk felületein mégis léteznek láthatatlan határok, amelyek életkrízisekben, sorsdöntő pillanatokban objektíválódnak. Az egyén számára lényeges ez a folyamat, mert így realizálható a „határelmény” és formálható a lélektani munka a helyzet megértése és az ágencia megéllése. Különszámunk az egyént és a társadalmat összefüzi a tanulmányok reflektálnak társadalmi kérdésekre is különböző perspektívákból. A szociológusok gyakran használják a társadalomra metaforaként a „szövet” kifejezést, például a *Térré szőtt társadalmiság* (2018) című kötet szerzője, Berger Viktor, aki a társadalomtudósok térvakságától kezdődően elemzi és részletesen bemutatja episztemiológiai igényességgel a térbeli fordulat főbb elméleteit, és vezeti át az olvasót azokon a szövetrétegeken, amelyek a társadalmi rétegek

között a lefebvre-i tér termelésétől Edward Soja thirdspace elméletig vezetnek. A határ, tér, hely fogalmak a társadalom szövetében, organikus egységet képeznek, mindhárom fogalom összesűrűsödik a társadalmi folyamatokban, annak ellenére, hogy egyéni szinteken hoz létre (tér)élményeket, vagy éppen határelményt. A *Testhatárok és énhatárok az identitás változó keretei* (Csabai & Erős, 2000) az én és a társadalom közötti diemenziókat tárgyalja, az egészséges és beteg szelftestek jellemzőit, a tömegtesthez való viszonyrendszereket. A köztes lét a szakmai diskurzusok kiemelt témája, a közelmúltban jelent meg egy igen átfogó tanulmánykötet liminalitás, köztes lét témakörökben, a kötet szerzői átmeneti állapot témákat jártak körül (Varga & Árkovits, 2025); a mű nyilvánvalóvá teszi, hogy a tudományos diskurzusok homlokterébe kerülő, releváns, időszerű kérdésekről szól a jelen különszám is.

Közös mindegyik írásunkban, hogy a határhelyzet más-más arcával találkozhatunk. Az élet főbb dilemmái ezek implicite magukban hordozzák a „nagy” kérdéseket: Mit remélhetek? Mit kell tennem? Mi az ember? (Kant, 2020) – a gyakorlati ész egzisztenciáját érintő, olykor veszélyeztető súlyos kérdések. A köztes lét nem csupán egy vízvonal, hanem adott esetben annak a képtelenségét is szimbolizálhatja, hogy a realitáskontrollt elvesztettük, bizonytalanná váltunk, amely az egész világszellemre jellemző bizonytalanság egyéni életekben egzisztenciális krízisekben ölt testet (Hankiss, 2015).

A *Gólyakalifában* Babits (2020) Tábornok Elemér kettős belső jellemrajzával világít rá arra, hogy a realitás és az álomvilág mennyire plasztikusan képes összeérni, egy idő után az álom és a valóság különválasztása nehézségekbe ütközhet, a kontroll megtartásának főbb, pszichológiai értelemben

releváns kérdéseit is tisztázzuk. A valóságos jelenlét (in der Welt sein¹) és a virtuális térben történő szelf reprezentáció közötti megkülönböztetéséről ír Lippai Edit, a *Kontrolált határátlépés a szerepjátékban: Érzelmi bevonódás RPG és LARP kontextusában* tanulmányában.

Dobai Attila és Szöcs Álmos munkája – az *Idegenség és otthonosság az iskolában: hátránnyal élő diákok a közoktatási rendszerben. Kvalitatív esettanulmány egy fővárosi iskolában* – marginalizálódott általános és középiskolás diákok tanulási környezetét vizsgálja, keresztmetszeti kvalitatív kutatás segítségével a tanár–diák interakciókon keresztül a biztonságot adó környezet, az érzelemszabályozás színtereinek (Sallay & Dúll, 2006), megteremtésének feltételeit. A határok megtartásának nehézségeit, atipikus tehetségekkel való tanári munkát, a pedagógiai mozzanatokon keresztül a tanuló–tanár–környezet összeillés tranzakcionális paradigmájában. „Úgy véljük, hogy e tanulók tanulási környezete épp ugyanannyira komplex (Molnár, 2010) és dinamikus változó hatásrendszer, mint a közoktatásban tanuló »tipikus« tanulóké, amelyben a tanulástámogató és tanulásalakító tényezők összetett módon hatnak a tanulás résztvevőire, a szabályrendszerekre, befolyásolják a választott módszereket és eszközöket, és amelyeknek jól leírható térergonómiai vonzatai is vannak (Szöcs et al., 2022)” (Dobai & Szöcs, 2026: 203).

Farkas Johanna és Dan Octavian Rusu munkája, az *Invisible Victims: Commercial Sexual Exploitation of a Boy*, a szerzők egy esettanulmányon keresztül mutatják be egy viktimizáció történetét, a mű ma különösen aktuális a társadalmi és szakmai diskurzusok része az érzékeny, kiszolgáltatott,

védetlen szelf egy bántalmazóval szemben, aki fölényét kihasználva uralkodik az áldozaton, ennek kriminálpszichológiai vetületeit ismerhetjük meg a műből. Tóth-Varga Violetta: *Határhelyzetek és otthonteremtés Polcz Elaine életében és munkásságában* – a szerző arra vállalkozik, hogy az iskolateremtő pszichológus életén keresztül mutassa be és értelmezze az otthon mint a kompenzáció heterotópiáját. Polcz Elaine „életének traumatikus pontjai, a szenvedések, a betegségek, a halálközeli élmények mint egzisztenciális határhelyzetek, a saját bevallása szerint a megismerés lehetőségét kínálták neki.” (Tóth-Varga, 2026: 259). A határ mellett megjelenik a biztonság, a konfliktus, az egymásba olvadás élménye, miközben Mészöly Miklós dominanciája is a közös terekben, a belső és a külső rend a párkapcsolat dinamikájában értelmeződik, a határok elmosódtak, időnként illékonnyá váltak a pár életében. Polcz Elaine arra kényszerül, hogy újradefiniálja a saját helyeit a különböző közös terekben. Endrédi Balázs az imádság, ezen belül is a kérések artikulálására helyezi a hangsúlyt, „*Szépen könyörgök, segíts rajtam...*” – *A kérő ima egészségpszichológiai elemzése* írásában keresi azokat a hajtóerőket, amelyek meghatározzák a kérő ima alakváltozásait, és teljesen új megvilágításba helyezi az imádságot, annak inkább a praxisát vizsgálja, és sokkal kevésbé azt, hogy van-e értelme az imádságnak, ennek ellenére ezt a kérdést szabadon hagyja: „Andrade és Radhakrishnan (2009) tanulmányukban különböző eseteket tekintenek át, amelyekben az imának pozitív, semleges, illetve negatív hatása volt a gyógyulásra.” (Endrédi, 2026: 280). Ugyanakkor megjelenik a műben az ágencia

1 Heideggernél a *Lét és időben* a világban benne lét fogalma.

kérdése a fohászokodó részéről, ez átvezet a megküzdési mechanizmusokra gyakorolt pozitív hatására, amely nem a transzcendenstől függ csupán, hanem sokkal inkább az egyén belső életvilágának megerősítését szolgálhatja. Itt határ a belső énhatékonyság mobilizálható erőforrásaiként jelenik meg.

Fiath Titanilla: *A halál eleven terei: Egy gyermekhospice-intézmény környezetpszichológiai elemzése* – a szerző egy gyermekhospice-ház, a Thábita belső világát írja le, azt a környezetpszichológiai konzekvenciákat is rejtő teret, ahol egyszerre reprezentálódik a beteg szelf és a megküzdési stratégiákon keresztül a gyermeki varázsvilág és az otthon, amely az identitás részévé válik. Az eleven halál tereiben nem csupán a betegség, az elmúlás jelenik meg, hanem az életminőség érzékelhető javításán keresztül határhelyzetben nyújt sokrétű, sokszakmás ellátást, miközben otthontérré szerveződik az ellátottak számára. Nem kórház, hanem védelem, a test és a lélek harmóniáját – a paradoxonnak tűnő helyzet ellenére – biztosítani képes hely lesz. Erről a szerző így ír: „»A kislányunkról mondogatjuk is a családban, hogy most a wellnesshotelbe megy« – dicsérte a Tábitha Ház mentesítő szolgáltatását egy édesanya az érzékenyítő napon.” (Fiath, 2026: 301). A kvalitatív munka a házat rendszerként vizsgálja, az egyes funkcionálisan elkülönülő téri helyzeteket és az átmeneti tereket is megjeleníti. A háromdimenziós (bio-pszichoszociális) ellátásszervezés lényege, hogy tranzakcionális (Dúll, 2009) kapcsolatokon keresztül értelmezhetőek a belső viszonyrendszerek és mikrovilágok. Kiss Virág: *Művészetterápiás módszerek és határhelyzet: Friedl Dicker-Brandeis terezini munkássága módszertani szempontból*

– Irwin Yalom egzisztenciális pszichoterápiájában megjelennek „kényszerítő” élmények, megváltozhatatlan állapotok, amelyek az egyén egzisztenciális válságát vetítik előre, ez magában hordozza a halál lehetőségének kulcsélményét is. A szorongás a jövőbe kivetített irracionális félelemként jelenik meg, de végeredményben az életvégtől való elementáris félelem, különösen határhelyzetekben. A megélt traumák sokszínűsége teszi a művészetterápiás módszereket alkalmassá az egyén belső konfliktusainak feltárására, és válik terápiás eszközrendszerre. Áldozó Borbála a *Határhelyzetek és női terek: garázsszalokok mint liminális, pseudo-terápiás terek* című munkájában arra vállalkozott, hogy a garázsszalokokat mint a „healing” helyeit vizsgálja. A fizikai közérzetjavító szolgáltatások egyfajta lélektani praxisok, a női lét meghatározó kompenzáció heterotópiáinak tekinthetőek a szalokok (kifejezetten a körmösszalokokra irányítja figyelmét a szerző). A megtisztulás a felfrissülés és a lelki feltöltődés igényével kecsesgetnek, különösen az elnyomás kompenzáló térként válik sajátos narratívává a garázsszalok. Michel de Certeau *A mindennapi élet gyakorlata* című művében (De Certeau, 1984) megjelenő elnyomás tér és ellenszegülő hely elméletét dolgozta ki.

„De Certeau úgy jellemzi a hatalom által megfogalmazott teret, hogy a térfoglalás, a tulajdon kizárólagosságán és egymásmellettiségén alapul; előírják, hogy egy térben más tér nem lehet. Ezzel a stratégiával szemben a mindennapi fogyasztó (a barkácsoló, aki nem hozhatja létre a környezetét, mert az mindig már adott, ám az a mód, ahogy használja, a praktika képes ellenszegülni a kényszereknek) gyakorlatai során diszkurzív teret hoz létre, amit helynek nevez, és

éppen a terek átjárhatóságával, a határok áthelyezésével kapcsolatba hozható taktikákat alkalmaz (Séra, 2007: 68).” (idézi Áldozó, 2026: 340).

Törekvéseink jelen különszámmal arra irányulnak, hogy többen eltérő dimenziókból mutassunk rá a liminalitásra, ezért az írások egy része a pedagógiához, a

környezetpszichológiához, a pszichoanalízishez, továbbá a kriminálpszichológiához, kulturális antropológiához kötődik. Interdiszciplináris vállalkozás ez a szóvalódi értelmében, az egyes szerzők a saját szűkebb szakterületükkel járulnak hozzá egy sokrétű témakör rétegeinek hitelesebb megértéséhez.

IRODALOM

- Andrade, C., & Radhakrishnan, R. (2009): Prayer and healing: A medical and scientific perspective on randomized controlled trials. *Indian Journal of Psychiatry*, 51(4). 247. <https://doi.org/10.4103/0019-5545.58288>
- Árkovits A. & Varga S. K. (2025): *Határhelyzetek világa – Tanulmányok a köztes létről*. L'Harmattan Kiadó.
- Berger, V. (2018): *Térré szőtt társadalmiság – A tér kategóriája a szociológiaelméletekben*. L' Harmattan Kiadó.
- Csabai, M. & Erős, F. (2000): *Testhatárok és énhatárok az identitás változó keretei*. Józsefvárosi Műhely Kiadó.
- De Certeau, M. (1984): *The practice of everyday life* (S. F. Rendall, Trans.). University of California Press.
- Dúll, A. (2009): *A környezetpszichológia alapkérdései: Helyek, tárgyak, viselkedés* (Környezetpszichológiai tanulmányok). L'Harmattan Kiadó.
- Erikson, E. (1956): "The problem of ego identity". *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4(1). 56–121.
- Hall, E. T. (1987): *Rejtett dimenziók*. Gondolat Kiadó.
- Hofstede, G. (2001): *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Sage. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(02\)00184-5](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(02)00184-5)
- Ginelli, Z. & Gyimesi, Z. (2012): A tér és a hely apóriája. ["The aporia of space and place"]. *Regionális Tudományi Tanulmányok*, 16. 149–174.
- Hankiss E. (2014): *A befejezetlen ember*. Helikon Kiadó.
- Heidegger, M. (2007): *Lét és Idő*. Osiris Kiadó.
- Illés, Gy. (1976): *Kharón ladikján*. Gondolat Kiadó.
- Kant, I. (2020): *A gyakorlati ész kritikája*. Osiris Kiadó.
- Molnár, É. D. (2010): A tanulás értelmezése a 21. században. *Iskolakultúra*, 20(11). 3–16. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21083>
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók*. Akadémiai Kiadó.
- Sallay, V. & Dúll, A. (2006): „Érezd magad otthon!": Az otthonhoz fűződő viszony projektív, környezetpszichológiai szempontú vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 61(1). 35–52. <https://doi.org/10.1556/mpszle.61.2006.1.3>

- Séra, B. (2007): Útleírás és inskripció. In Hajdu P. & Ritoók Zs. (Eds.), *Retorika és narráció* (pp. 61–75). Gondolat Kiadó. (Dekon Könyvek, 34)
- Szőcs, L. Á., Varga, A., & Angyal, Z. (2022): Tanulási tér és tanulási környezetek kapcsolata a környezeti nevelésben: Elméleti megközelítés a környezeti nevelés tanulási környezeteinek vizsgálatához. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat*, 10(4). 245–255. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2022.4.245.255>
- Yalom, I. D. (2025): *Egzisztenciális pszichoterápia* (4th ed.). Park Könyvkiadó. (Original work published in 1980)